

OKÄND

Tornedalingarnas flagga är mindre känd än den samiska och antogs först 2007. Färgerna representerar "den klargula solen", "den vintervita nejden" och "den sommarblå himlen".

Den glömda minoriteten

Tornedalingar, kväner, lantalaiset. Gruppen runt Torneälven har många namn. Ändå känner få svenskar till dem. Flamman besöker Sveriges mest okända nationella minoritet – som aspirerar på att bli Sveriges andra urfolk.

TEXT: GABRIEL KUHN
FOTO: ROLAND ASPVIKEN

Jag står på Soltorget i Pajala. På en tavla finns Bengt Pohjanens dikt "Jag är född utan språk" i sex versioner: svenska, finska, samiska, romani chib, jiddisch – och meänkieli, "vårt språk" för många av ortens invånare.

"Jag är uppväxt vid gränsen / i korseld mellan två språk / som piskat min tunga / till stumhet", lyder diktens andra strof i den svenska versionen.

Tvårs över gatan, utanför kommunhuset, fläktar tornedalingarnas gul-vit-blåa trikolour. Ett stenkast bort brusar Torneälven, och på andra sidan – i Finland – ligger ett par röda timmerhus.

Klockan är sju på kvällen. Solen skiner, det är iskallt trots att det är slutet på maj, och inte en enda människa syns till.

Sedan år 2000 är tornedalingar en av Sveriges fem officiellt erkända minoriteter. Samtidigt klassades meänkieli, som är centralt för den tornedalska identiteten, som nationellt minoritetsspråk.

Nu för tiden finns det andra begrepp som tagit sig in i debatten, framför allt lantalaiset och kväner.

Att reda ut dem är inte så enkelt. Svårigheterna börjar med själva begreppet tornedaling. Är det någon som bor i Tornedalen? Någon som pratar meänkieli? Eller någon som bor i Tornedalen och pratar meänkieli?

Begreppen lantalaiset och kväner syftar på människor som

pratar meänkieli (eller en variation därav – kvänska framställs i dag ofta som ett eget språk) men som inte bor i Tornedalen. Lantalaiset bor i Gällivare-Kiruna-trakten. Begreppet betyder ungefär "landlänning" och användes ursprungligen för den bofasta, meänkielitalande jordbruksbefolkningen i området.

Kväner är de som talar meänkieli (eller en variant därav) och som bor någon annanstans – eller i Tornedalen eller Gällivare-Kiruna-trakten om den som bor där omfamnar identiteten.

Enklare än så blir det inte.

I Sverige finns det inga objektiva kriterier för att en person ska tillhöra en nationell minoritet. Den egna definitionen är central. Om en meänkielitalande person föredrar begreppet tornedaling, lantalaiset eller kvän beror alltså främst på vad som känns bäst. Vissa personer identifierar sig med alla tre.

Jag åker till Bengt Pohjanens torp i den lilla orten Kassa, fem mil söder om Pajala. Pohjanens familj har ägt torpet i generationer. När jag rullar in med bilen på gården är Bengts fru, konstnären Monika, redan i gång med att ordna fika, innan hon återvänder till en av bodarna där hon förbereder en utställning över Bengts litterära verk.

81-åringen är en av Tornedalens mest kända litterära röster. Han har skrivit oräkneliga dikter, romaner och teaterpjäs, både på meänkieli, finska och svenska. Han är också präst i den öst-ortodoxa kyrkan. Det är ovanligt i Tornedalen, vars religiösa arv mest kopplas till læstadianismen, den väckelserörelse som svepte över norra Sverige i mitten på 1800-talet och fick ett särskilt fäste bland samer och tornedalingar.

Bengt Pohjanen gillar att berätta. Jag visar intresse för vad som hände i området under andra världskriget, då nazisternas trupper rörde sig på andra sidan Torneälven, och han redogör för alla flyktingar som passerade torpen efter att de tagit sig över älven. Många av dem hjälptes av Bengts pappa, som var en erfaren smugglare.

Pappan visste hur man kunde ta sig över älven med båt utan att bli upptäckt, och blev det problem så fanns det sätt att få svenska tulltjänstemän att blunda. Flyktingarna var en brokig skara: finska vapenvägrare, tyska desertörer och civila som flydde kriget. Hos familjen Pohjanen var alla välkomna.

”De är alla människor”, ska Bengts pappa ha sagt.

På grund av læstadianismen betraktas den tornedalska kulturen ofta som konservativ. Men det är mer komplicerat än så. Bland samerna stod læstadianismen å ena sida för förtrycket av kulturella traditioner som jojken, men å andra sidan också för upproret i Kautokeino år 1852.

Bland tornedalingar finns en rik kommunistisk historia som utspelade sig inte mot men vid sidan av læstadianismen. Bengt Pohjanen minns en granne vars vardagsrum prydes av en bild på Lars Levi Læstadius å ena sidan och av Josef Stalin å den andra – däremellan fanns en kalender av Åhlén och Holms.

Viglider över i att prata om språk. Återigen: det är inte så enkelt.

Meänkieli, som en gång i tiden kallades för tornedalsfinska, anses vara ett eget språk på den svenska sidan av Torneälven, men betraktas som en finsk dialekt på den andra. Skillnaden beror inte på olika lingvistiska bedömningar, utan på politiken. Det finns en tornedalsk identitet även på den finska sidan av Torneälven, men den väger inte lika tungt som i Sverige eftersom tornedalingar saknar erkännande som minoritet.

Meänkieli är också viktigt för att skilja tornedalingarna, som har bott i Sverige i århundraden, från sverigefinnar som mes-tadels kom som arbetsinvandrare under 1900-talet. ”Vanlig” finska räknas som separat minoritetsspråk i Sverige.

Vissa tornedalingar som talar meänkieli visar sig bekymrade över att det i dag finns människor i Tornedalen som talar finska medan de kallar det för meänkieli. Delvis har diskussionen med identitetsfrågan att göra, men det handlar också om fördelningen av resurser till minoriteter. Detsamma gäller diskussionerna om lantalaiset och kväner. Jag har stött på tornedalingar som anser att dessa identiteter är en ”konstruktion”, till och med ett ”påhitt”.

Denna åsikt delar inte Göran Lahti, 58, som arbetar som kommunikator för Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornionlaaksolaiset (STR-T). När jag träffar honom i Övertorneå bär han knappar med både den tornedalska och den kvänska flaggan – den sistnämnda med en solsymbol i gult och rött mot blå bakgrund.

Lahti menar att det är viktigt att alla hittar just den identitet

På grund av læstadianismen betraktas den tornedalska kulturen ofta som konservativ. Men det är mer komplicerat än så.

som passar dem bäst. Han pratar om tornedalingar, lantalaiset och kväner som ”osynliga minoriteter” och betonar vikten av att låta människor veta att ”vi finns här, och vi har funnits här länge, med ett eget språk och en egen kultur”.

Jag tar upp en känslig fråga: i mars 2025 stämde STR-T den samiska konstnären Anders Sunna för hets mot folkgrupp. Anledningen var en målning som visade STR-T:s dåvarande förbundsordförande Eva Kvist i en nazistliknande uniform.

Stämningen blev nedlagd. Många, också i Tornedalen, tyckte att STR-T hade gått för långt. Konsten borde vara fri. Lahti förklarar hur de resonerade:

– Vår roll är att företräda tornedalingar. Det var många som var upprörda över det här konstverket. Vi kände att det behövdes en markering. Finns det inga gränser alls för vad som är okej att framställa i konsten, oavsett hur missaktande mot en folkgrupp det är?

Jag ringer Anders Sunna. Vi har pratat flera gånger under åren sedan jag först intervjuade honom för en bok om samiskt motstånd år 2019.

Konstnären svarar lugnt när jag tar upp STR-T:s stämning.

– Det var många tornedalingar som hörde av sig till mig och sade att de gillade utställningen. Konst ska ifrågasätta och utmana. Folk får gräva lite för att kunna förstå vad som visas i den.

När jag frågar om det fanns en konflikt mellan samer och tornedalingar svarar Sunna såhär:

– Utställningen handlade om makt och om hur man brukar eller missbrukar den. Men det är aldrig en hel grupp som gör det, utan det rör individer som är i en maktposition.”

Alla tornedalingar jag pratar med undviker att tala om en konflikt mellan samer och tornedalingar. Det ska inte bli konkurrens mellan Sveriges nationella minoriteter, lyder det outtalade resonemanget.

SPRÅKFEJD

På andra sidan älven ligger Finland – där meänkieli inte räknas som ett språk, utan en dialekt.

ÅTERBÖRDAD

Den ödsliga kyrkogården Akamella hamnade i rampljuset 2024, då 23 personers kvarlevor återbegravdes efter att ha förts bort för 150 år sedan.

Samtidigt är jämförelser med samer återkommande. Det kan handla om hur mycket bidrag samiska kulturinstitutioner får jämfört med tornedalska, eller om hur många samer som syns i medier jämfört med tornedalingar. Men det är viktigt att vara noga: Det drivs ingen kampanj mot samer från tornedalskt håll. Det som observeras är resultatet av en kolonialpolitik där staten ställer olika grupper mot varandra, vare sig de vill det eller inte. Söndra och härska.

En särskilt öm punkt i debatten är renskötseln. I Sverige tillskriver staten samerna en exklusiv rätt till renskötseln. Men många tornedalingar är också renägare.

Kompromissen som har skapats från statligt håll är de så kallade koncessionssamebyar där renarna som tillhör icke-samiska ägare tas hand om och där icke-samiska ägare får vara medlemmar. I stort sett alla av Sveriges åtta koncessionssamebyar ligger i Tornedalen. Göran Lahti visar sig diplomatisk när jag frågar om STR-T skulle vilja se en ändring av rennäringslagen.

– Vi vill gärna att den ses över, säger han.

Mest känslig av alla frågor kanske är den om vem som är ett urfolk. Personer som identifierar sig som kväner kräver i allt större utsträckning urfolksstatus. Just nu är samerna det enda erkända urfolket i hela Europa, om man räknar bort Ryssland. Det är klart att frågan väcker känslor. Göran Lahti visar förståelse för diskussionen:

– Det är klart att ett erkännande som urfolk ger en annan status. Språket, kulturen – allt kommer lyftas.

Tornedalingar har upplevt en del av samma koloniala förtryck som samerna har upplevt. Alla meänkielitalande över 60 år jag pratar med berättar om hur illa de blev behandlade när de pratade sitt modersmål i skolan. Deras efternamn försvenskades. Det statliga institutet för rasbiologi, som fanns vid Uppsalas universitet från 1922 till 1958, genomförde medicinska undersökningar och anatomiska mätningar av tornedalingar.

Det stals också kvarlevor från kyrkogårdar.

Akamella ödekyrkogård ligger djupt inne i skogen nära byn Muodoslompolo.

De sista tre kilometerna måste en gå: bilen når inte fram. Väl där finns det ingenting som informerar om platsens speciella betydelse. Gravstenarna innanför det vita staketet som avgränsar kyrkogården är överväxta. Inskrifterna går knappt att läsa.

Men platsen fick uppmärksamhet landet över i augusti 2024, när kvarlevorna av 23 personer återbegravdes efter nästan 150 år. Kropparna hade tagits därifrån för rasbiologisk forskning år 1878.

Roland, som reser med mig som fotograf, har sina rötter i trakten. Båda hans föräldrar är uppvuxna i Muodoslompolo. Familjens stuga finns kvar och vi tillbringar några nätter där.

Muodoslompolo är karakteristiskt för många orter i Tornedalen. Hus finns, men knappt några fastboende. På 1960-talet var det fortfarande 300 i byn. I dag är det färre än 50.

För sex år sedan skapade Övertorneås kommun rubriker när den skickade ett brev till alla fritidshusägare för att fråga om de kunde tänka sig sälja sina hus. Meningen var att göra det lättare för folk att bosätta sig permanent. Brevet togs illa upp av familjer

FRIKOSTIG

Författaren och prästen Bengt Pohjanen tar emot Flamman i sitt hem.

med rötter i Tornedalen, även om de hade flyttat bort för länge sedan. Kommunen släppte kampanjen. Problemet finns kvar.

Förlusten av meänkieli är ett ämne för många. The Magnetes är ett internationellt framgångsrikt popband från Pajala. Grundarna Sanna Kalla och Rebecka Digervall är båda födda 1993.

– Jag märkertydligt i min generation att vi har blivit berövade språket för att det inte setts som en nödvändighet och för att det finns ett arv av skam och skuld, säger Digervall i SVT-dokumentären ”Jag var en lägre ras”.

Men Kalla betonar att det också finns andra dimensioner av språket:

– För mig är meänkieli inte bara ett språk som jag inte kan tala. För mig är meänkieli ett slags trygghet. Precis som man kanske kan känna igen sig i gammal musik som man växte upp med. Det ger en varm känsla.

När vi pratar med Göran Lahti i Övertorneå sitter vi mitt emot Meänraatios studio. Lahti uppmuntrar mig att knacka på. Jag hade försökt stämma träff med Meänraatios programchef Pia Pantzare i Pajala, men vi missade varandra. Nu blir jag väl mottagen av redaktörerna Maria Heikka och Peter Karlberg som förbereder dagens sändning.

VETERAN

Enok Eriksson, 90, minns hur andra världskriget rasade på andra sidan älven.

Meänraatio sänder varje veckodag på meänkieli vid middagstid. Vart vi än åker i Tornedalen hyllas programmet – även av folk som inte själva verkar lyssna på det. Det är dess betydelse för att bevara och sprida meänkieli som uppskattas. Jag stannar inte länge eftersom jag hade droppat in oannonserad, men det märks att redaktörerna är väl medvetna om deras kulturella uppdrag.

Det är också Erling Fredriksson, 65, som är konstnärlig ledare för Tornedalsteatern, som delar fastigheten med Pajalas polis och ett av STR-T:s kontor.

Fredriksson är egentligen musiker, och var med i det inflytelserika tornedalska bandet Jord. När det gäller Tornedalsteatern så påpekar han den svenska statens ansvar för att stödja tornedalsk kultur. Han har fina ord om regeringens sanning- och försoningskommission för tornedalingar, kväner och lantalaistet vars slutrapport offentliggjordes i november 2023.

Men han undrar när de praktiska åtgärder som rekommenderas i rapporten ska genomföras.

– Har man sagt a, ska man säga b. Att höja kulturbidraget är kaffepengar för den svenska staten, men det skulle ge Tornedalen ett stort lyft.

Även Bengt Pohjanen saknar stora satsningar från regeringen i Tornedalen. Pohjanen var en drivande kraft i rörelsen som ledde till att tornedalingar fick officiell minoritetsstatus i Sverige men han hade hoppats på större konsekvenser. Ja, det har blivit lättare att lära sig meänkieli i skolan tycker han, och de finns andra förbättringar. Men det kunde varit mycket mer.

I Muodosloppolo besöker vi 90-åriga Enok Eriksson. Han har massor med anekdoter att berätta om sin hemby:

– Det roligaste är när finska turister kommer förbi och frågar oss om de fortfarande var i Finland eller redan i Sverige.

När vi kommer in på frågor om tornedalsk identitet verkar Enok bry sig lite om den officiella minoritetsstatusen, den tornedalska flaggan likaså. Men när jag frågar om han känner sig svensk eller finsk tvekar han inte en sekund:

– Jag är tornedalsk! ✕